"પોરબંદરના દરિયાઈ મત્સ્યઉદ્યોગનો વિકાસ : પ્રશ્નો અને ભાવિ"

Dr. Nitiksha J. Gediya
Assistant Professor of Economics, Diu College, Diu (U.T.)

Received: January 22, 2019 Accepted: March 01, 2019

ABSTRACT: *મત્સ્યઉદ્યોગ એ ભારતીય અર્થવ્યવસ્થાનું એક અંગ છે. મત્સ્યઉદ્યોગના લીધે બંદરના વિકાસને પણ વેગ મળ્યો છે. તેમજ આ ક્ષેત્રે રોજગારીમાં પણ વધારો થયો છે. ભારતના અનેક રાજયોને દરિયા કિનારો પ્રાપ્ત થયેલ છે. તેથી ભારતના આર્થિક વિકાસને પણ અસર કરે છે. છેલ્લા ૧૫ વર્ષમાં સરકાર દ્વારા વિદેશ વ્યાપારનીતિમાં આવેલ પરિવર્તનને કારણે આયાત–નિકાસમાં ફેરફાર થયેલ જોવા મળે છે. પહેલા આપણે અનાજની પણ વિદેશોમાંથી આયાત કરતા હતાં. તેના બદલે હવે કેટલીક વસ્તુઓની નિકાસ કરીએ છીએ તેમાં મત્સ્યઉદ્યોગનો ફાળો મહત્વનો જોવા મળે છે. છેલ્લા ૧૦ વર્ષમાં સરકાર દ્વારા મત્સ્યઉદ્યોગના વિકાસ માટે ઘ્યાન કેન્દ્રિત કર્યુ છે. જેમાં મત્સ્યઉદ્યોગ કાયદાઓ, સંસ્થાગત ધિરાણની સવલતોમાં વધારો, સબસીડીઓ, આધુનિક સાધનોની ખરીદી માટે પ્રોત્સાહન, મત્સ્યઉદ્યોગના વિકાસ માટે તાલીમ કેન્દ્રની સ્થાપના, માછીમારોને માહિતી અને શિક્ષણ આપતી સંસ્થાઓની સ્થાપના, માછીમારોની માછીમારી કરવાના દષ્ટિકોણમાં પરિવર્તન લાવવા માટે યોજનાઓ અને તેનો વિસ્તાર વગેરેનો વિકાસ થવા લાગ્યો છે. જેના લીધે ઉત્પાદન અને ઉત્પાદકતામાં વધારો થયો છે. તેના લીધે નિકાસમાં, માથાદીઠ આવક અને ખલાસીઓના વેતનમાં પણ સુધારો થયેલો જોવા મળે છે. મત્સ્યઉદ્યોગ પોષણયુકત આહાર અને વિદેશી હુંડિયામણની કમાણી કરતો અગત્યનો સ્ત્રોત છે. દેશના ઘણાં આર્થિક અને સામાજિક રીતે પછાત લોકોની આજીવિકાનો મુખ્ય સ્ત્રોત મત્સ્યઉદ્યોગ છે. મત્સ્યઉદ્યોગમાં યાંત્રિકીકરણ આવવાથી માછીમારોની સામાજિક, આર્થિક સ્થિતિમાં કેવા પરિવર્તનો આવ્યા છે તેમજ તેમના વિકાસમાં સરકારી તેમજ સહકારી સંસ્થાઓનો ફાળો કેટલો છે વગેરે તપાસ કરવાનો હેતુ આ અભ્યાસમાં સામેલ કરેલ છે. સંશોધન અભ્યાસ માટે પસંદ કરવામાં આવેલ પોરબંદર જિલ્લાનાં ૧૦૦ માછીમારો પાસેથી પોરબંદર જિલ્લાના મત્સ્યઉદ્યોગનો વિકાસ કેટલો થયો છે ? તેના પ્રશ્નો કયાં કયાં છે તે જાણવા માટે જરૂરી માહિતી માછીમારો પાસેથી એકત્રિત કરવામાં આવી છે*

Key Words

૧. પ્રસ્તાવના

વિકાસસમાન દેશોમાં વસ્તી વૃદ્ધિનો દર વધી રહ્યો છે. તેવી જ રીતે ભારતમાં પણ વસ્તી વૃદ્ધિનો દર વધતો જોવા મળે છે. વિશ્વની વસ્તીના ૧૬% વસ્તી ભારતની અંદર વસે છે. જયારે ભારત પાસે કુલ જમીનનો ફકત ૨.૫% જ હિસ્સો છે. અમેરિકા જેવા વિકસીત દેશોમાં વ્યકિત દીઠ ૯૦૦૦ ચો.મી. જમીનનો ખેતી માટે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. જયારે ભારતમાં તેનું પ્રમાણ ૨૫૦૦ ચો.મી. જેટલું હતું. પરંતુ પ્રવર્તમાન વસ્તી વૃદ્ધિને ઘ્યાનમાં લેતા તે ઘટીને ૧૨૦૦ ચો.મી. થવાની સંભાવના છે. તેથી માનવીએ વર્તમાન સમયમાં માત્ર જમીન પરના ખોરાક પર આધાર ન રાખતા અન્ય ખોરાકનો પણ આધાર રાખતો થયો છે. વિવિધ પ્રકારના જળ વિસ્તારો જેવા કે દરિયાઈ, નદી, નહેર, સરોવર, જળાશયો, નદી મુખપ્રદેશ વિસ્તાર તેમજ લાલશ પાણીમાં આર્થિક ઉપયોગિતા ધરાવતા જળ જીવો દા.ત. માછલી, ઝીંગા, મૃદુકાય પ્રાણીઓ, શેવાળ, સુક્ષ્મ લીલનો પદ્ધતિસરનો વિકાસ તેમજ કુદરતમાં તેની જાળવણી કરી આર્થિક ઉપાર્જન મત્સ્યઉદ્યોગ હેઠળ આવરી લેવાયેલ છે. મત્સ્યઉદ્યોગ દ્વારા વિવિધ જળ વિસ્તારોમાં પૌષ્ટિક આહાર મેળવવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. જયારે કેટલીક પ્રક્રિયાઓ દ્વારા આડ પેદાશો ઉત્પન્ન કરી તેનો ઉપયોગ ખાતર, દવા, રસાયણો, આભૂષણો (મોતી) પશુ, મરઘા માટેનો ખોરાક વગેરે બનાવવામાં પણ થાય છે અને તે દ્વારા પણ આર્થિક ઉપાર્જન કરી શકાય છે.

૨. મત્સ્યઉદ્યોગનો અર્થ

મત્સ્યઉદ્યોગ એટલે કે જે માત્ર પાણીના માઘ્યમથી કરવામાં આવે છે અને તેના દ્વારા ઉત્પાદન કરવામાં આવે છે અને અર્થ ઉપાર્જન મેળવવામાં આવે છે. આ ઉદ્યોગથી તેની સાથે સંકળાયેલા આનુસંગિક ઉદ્યોગ જેવા કે ખેતી, દવા અને ખોરાક વગેરે ઉદ્યોગોનો પણ વિકાસ થાય છે.

૩.મત્સ્ય પાલનની વિવિધ પદ્ધતિઓ

(અ) નાના (નર્સરી), મઘ્યમ (રીયરીંગ) તથા મોટા (સ્ટોકીગ) તળાવોમાં

આ પદ્ધતિમાં ચુનો, અકાર્બનિક તેમજ સેન્દ્રિય ખાતર ઉમેરી પાણીની ઉત્પાદકતા વધારી તેમાં આર્થિક ઉપયોગીતા ધરાવતી મત્સ્યો/ઝીંગાના શુદ્ધ બિયારણો સંગ્રહ કરી ઉછેર કરી શકાય છે.

(બ) મીઠા પાણીનાં મોટા જળ વિસ્તારોમાં મત્સ્ય પાલનની પદ્ધતિ :

આ પદ્ધતિમાં નદી, નહેર, જળાશય તેમજ સરોવરોમાં નિયંત્રિત, મત્સ્ય પાલન માટે કંઈજ કલ્ચર, પેન કલ્ચર, ફલોટીગ–નેટ–કેજ કલ્ચરની પદ્ધતિ ખૂબ જ ઉપયોગી છે.

૪. સંશોધન અભ્યાસના હેતુઓ

૧. પોરબંદર જિલ્લાના માછીમારીના વ્યવસાયમાં યાંત્રિકરણની માછીમાર કુટુંબો પર થયેલી અસરો તપાસવી.
૨. પોરબંદર જિલ્લાના માછીમારીનો વ્યવસાય કરતાં લોકોની આર્થિક, સામાજિક સ્થિતિ તપાસવી.

૩. પોરબંદર જિલ્લાના માછીમાર કુટુંબોની રહેણીકરણી અને શિક્ષણ વિશે જાણકારી મેળવવી.

૪. પોરબંદર જિલ્લાના માછીમારી વ્યવસાયમાં સહકારી અને વિવિધ સંસ્થાઓનો ફાળો તપાસવો.

૫. માહિતી એકત્રીકરણ પદ્ધતિ

માહિતીના મુખ્ય બે પ્રકાર છે. (૧) પ્રાથમિક માહિતી અને (૨) ગૌણ માહિતી. આ બંને માહિતી વિશે વિસ્તૃત ચર્ચા નીચે મુજબ છે.

૬.મત્સ્યઉદ્યોગનું મહત્વ

- **ઉત્પાદન ખર્ચ ઓછું**

જમીન ઉપરના કેટલાક પ્રોટીનયુકત પ્રાણીઓની તુલનામાં માછલીનું ઉત્પાદન ખર્ચ પ્રમાણમાં ઓછું છે. ભારતમાં એક કિ.ગ્રા. અનાજનું ઉત્પાદન કરવું હોય તો તેનું સરેરાશ ખર્ચ ૦.૯૫ પૈસા જેટલુ થાય છે. તેની તુલનામાં માછલીનું સરેરાશ ખર્ચ મુંબઈના ૦.૪૪ પૈસા અને બેંગ્લોરમાં ૦.૯૯ પૈસા જેટલું થતું હતું.

- **આહારની દષ્ટિએ**

માછલી તેના પોષક તત્વને કારણે ખૂબ જ પોષણક્ષમ અને ઉચ્ચ ગુણવત્તા ધરાવતો આહાર છે. તેમાં લાયસીન, મીથિયોનીન, આર્જીનીન, ટ્રીપ્સીન, થ્રીયોનીન જેવા એમિનો એસિડ વધુ પ્રમાણમાં છે. જે માનવીના સ્વાસ્થ્યમાં કૂપોષણ ટાળવા માટે આવશ્યક છે. આ ઉપરાંત માછલીમાં રહેલું લિપિડ તત્વ ગુણવત્તા અને જથ્થાની દષ્ટિએ ખૂબ જ અગત્યનું પોષણક્ષમ તત્વ છે. તે વિટામીન એ, ડી, ઈ અને કે નો ઉત્કૃષ્ટ સ્ત્રોત છે. જે વધુ પ્રમાણમાં કેલ્શીયમ, ફોરફરસ અને આયોડિન ધરાવે છે. તબિબિ પુરાવાઓએ સાબિત કરેલું છે કે માછલીમાં મળી આવતું ફ?ભ્ન્બ્દ્યધપ અને ૃબ્ત્ત્થ બ'ય્ય એ હૃદયરોગની બિમારી અટકાવવાનું મહત્વનું કારણ છે આમ, પ્રોટીનયુકત આહાર અને તંદુરસ્ત ખોરાકમાં માછલી મહત્વનો ખોરાક છે.

- **રોજગારી અને આવકની દષ્ટિએ**

દેશમાં અંદાજિત ત્રણ મિલિયન લોકો દરિયાઈ વિસ્તાર નદીઓ, જળાશય વિસ્તારમાં વસવાટ કરે છે. તેમનું જીવન મત્સ્યઉદ્યોગ ઉપર જ નિર્ભર છે. ૧૮મી પશુધન ગણતરી પ્રમાણે ૩૦,૨૨,૨૦૦ માછીમારો દેશમાં છે. જેમાંથી ૨૪,૮૫,૦૦૦ સક્રીય માછીમારો તરીકે કાર્ય કરે છે. જેમની આવકનું મુખ્ય સ્ત્રોત મત્સ્યઉદ્યોગ છે.

- **વિદેશી હુંડિયામણની દષ્ટિએ**

વિશ્વના કેટલાક દેશોમાં મત્સ્યઉદ્યોગ એ દેશના અર્થતંત્રનો મહત્વનો ભાગ છે. જેમ કે આઈસલેન્ડ તેમની કુલ ઘરગથ્થું પેદાશ (નમ.) નો ૨૦% જેટલો હિસ્સો મત્સ્યઉદ્યોગ દ્વારા મેળવે છે. આમ, મત્સ્ય પેદાશોની નિકાલ દ્વારા કિંમતી વિદેશી હુંડિયામણ મેળવી શકાય છે.

- **માછલીનો વપરાશ**

વિશ્વમાં ઉત્પાદીત થતા કલ મત્સ્ય જથ્થાનું ૭૧.૭૪% પ્રમાણ લોકોના ખોરાક માટે વાપરવામાં આવે છે. બાકીનો જથ્થો માછલી અને પ્રાણીઓના ખોરાક, પોલ્ટ્રીફાર્મમમાં તેમજ મત્સ્યખેતી માટે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. વિશ્વમાં સૌથી વધુ ખોરાકમાં માછલીનો વપરાશ કરતાં દેશોમાં જાપાનનો ક્રમ પ્રથમ છે. જાપાનમાં માછલીના સરેરાશ વાર્ષિક વપરાશનું પ્રમાણ ૮૦ કિ.ગ્રા. કરતાં વધુ જોવા મળે છે. જયારે ભારતમાં તેનું પ્રમાણ ૧૧ કિ.ગ્રા. જેટલું છે.

૭. ભારતમાં મત્સ્યઉદ્યોગ

વિશ્વના કોઈપણ દેશનો આર્થિક વિકાસ એ દેશની પરિસ્થિતિ, સ્થાન અને કુદરતી સંપત્તિ ઉપર આધાર રાખે છે. એશિયામાં ભારત એ ભૌગોલિક દષ્ટિએ મહત્વનું સ્થાન ધરાવે છે. ભારતને ૫,૫૬૦ કિ.મી. લાંબો દરિયા કિનારો પ્રાપ્ત થયો છે. ભારતના દરિયા કિનારે આવેલ રાજયો તેમજ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો આ મુજબ છે. ગુજરાત, મહારાષ્ટ્ર, ગોવા, કર્ણાટક, કેરલ, તામીલનાડુ, પોંડિચેરી, આંધ્રપ્રદેશ, ઓરિસ્સા, પશ્ચિમબંગાળ, અંદમાન–નિકોબાર દ્વિપસમૂહ અને પૂર્વ તરફ બંગાળનો ઉપસાગર છે અને દક્ષિણમાં હિંદ મહાસાગર પ્રાચીન કાળમાં પૂર્વનો સમુદ્ર અપર અને પશ્ચિમનો સમુદ્ર અવર સમુદ્ર તરીકે ઓળખાતા હતા. પાલ્કની સમુદ્રધુની તથા મનારનો અખાત ભારતને શ્રીલંકાથી જુદો પાડે છે. પશ્ચિમબંગાળની પૂર્વ તરફની દરિયાઈ સરહદ બાંગ્લાદેશ સાથે છે. ભારતનો પરદેશ સાથેનો ૬૦% વ્યાપાર દરિયાઈ માર્ગે થાય છે. તેવી જ રીતે ઔદ્યોગિક વિકાસમાં કંડલા, મુંબઈ, કલકત્તા, મદ્રાસ, વિશાખાપટ્ટનમ્, કોચીન વગેરે એ મહત્વનો ફાળો આપ્યો છે. રાષ્ટ્રના આર્થિક વિકાસમાં માળખાગત સેવા કેન્દ્ર સ્થાને રહેલી હોય છે. વેપાર–વાણિજયના વિકાસમાં બંદરોની ભૂમિકા મહત્વપૂર્ણ હોય છે. દેશના આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપાર માટે બંદરો અગત્યનો ભાગ ભજવે છે.

- **ભારતમાં માછીમારીના સ્ત્રોતો**

ભારત જે રીતે ૫,૫૬૦ કિ.મી. દરિયા કિનારો ધરાવે છે તેવી જ રીતે ૫.૩ લાખ ચોરસ કિ.મી. ખંડીય છાજલીવાળો વિસ્તાર ૧,૯૧,૦૨૪ કિ.મી. નદીઓની લંબાઈ, ૨૦.૩૧ લાખ હેકટર જળાશય વિસ્તાર ૨૩.૮૧ લાખ હેકટર તળાવો–ટાંકા વિસ્તાર, ૧૪.૩૭ લાખ હેકટર ભાંભરાજળ વિસ્તાર સાથે દેશમાં દરિયાઈ માછીમારી તેમજ આંતરપ્રાદેશિક માછીમારી માટે પુરતા સ્ત્રોતો છે.૩૧/૦૩/૨૦૧૨ સુધીમાં દેશમાં કુલ ૨૦૦ જેટલા નાના–મોટા બંદરો આવેલા હતા. જેમાં ૧૨ મહાબંદરો છે. બાકીના ૧૮૮ પૈકીના ૨૨ બંદરો મધ્યમ કક્ષાના અને ૧૬૬ બંદરો નાના છે.

- **ગુજરાતમાં માછીમારીના સ્ત્રોતો**

ગુજરાતમાં મત્સ્યઉદ્યોગનો વિકાસ માટે ઓકટોબર, ૧૯૩૮ થી **'ગુજરાત મત્સ્યઉદ્યોગ વિકાસ નિગમ લિમીટેડ'** ની સ્થાપના કરવામાં આવી છે. ગુજરાતના ૧૩ જિલ્લાઓની સરહદ દરિયાકિનારા સાથે સંકળાયેલી છે. જેમાં ૧,૨૦,૦૦૦ ચો.કિ.મી. જળવિસ્તારમાં મત્સ્ય ઉત્પાદન થાય છે. ગુજરાતમાં ૧૦૩ મત્સ્ય કેન્દ્રો અને ૧૯૩ માછીમારો છે. ગુજરાતને ૩૭,૫૦૦ ચો.કિ.મી. ખંડીય છાજલીનો વિસ્તાર મળ્યો છે. ૨.૧૪ લાખ ચો.કિ.મી. એક્સક્લુઝીવ ઈકોનોમીક ઝોન (ભભમ×) વિસ્તાર તેમજ ૩.૭૬ લાખ હેકટર ભાંભરા જળવિસ્તાર ધરાવતું ગુજરાત રાજ્ય દેશમાં બીજા નંબરનું સ્થાન ધરાવે છે. રાજયમાં નર્મદા, મહી, તાપી, બનાસ, સાબરમતી જેવી મુખ્ય નદીઓ છે. કુલ નદીઓની લંબાઈ ૩,૮૬૫ કિ.મી. પ્રાપ્ત છે. જે તેની આસપાસના વિસ્તારના લોકોને રોજગારી પુરી પાડે છે.

- **ગુજરાતમાં માછીમારોની વસ્તી,રોજગારી અને ઉત્પાદન**

૧૮મી પશુધન ગણતરી પ્રમાણે રાજયમાં માછીમાર કુટુંબોની કુલ સંખ્યા ૧૦૩૦૭૨ જેટલી છે. જેમાં ૨૮૮૭૫૮ (૫૧.૬૮%), પુરુષો અને ૨૬૯૯૩૩ (૪૮.૩૨%) સ્ત્રીઓ એમ કુલ ૫૫૮૬૯૧ છે. તેઓમાં દર હજારે સ્ત્રીઓનું પ્રમાણ ૯૩૫ છે. રાજયમાં કુલ માછીમારોની વસ્તીમાં સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગ (બક્ષીપંચ) – ૩૮૯૭૬૫ (૬૯.૭૬%), અનુસૂચિત જનજાતિ (એસ.ટી.) ૧૫૯૨૭૯ (૨૮.૫૧%), અનુસૂચિત જાતિ (એસ.સી.) ૬૧૯૩ (૧.૧૧%) અને અન્ય ૩૪૫૪ (૦.૬૨%) નો સમાવેશ થાય છે.રાજયમાં સક્રિય માછીમારોના ૧૪૮૮૧૨ (૬૮.૧૮%) પુરુષો અને ૬૯૪૫૮ (૩૧.૮૨%) સ્ત્રીઓ છે. તેમાં માછીમારીનું કાર્ય ૧૫૯૪૩૫, જાળ બનાવવાનું / મરામતનું કાર્ય ૨૧૬૭૦, માછલીનું વેચાણ કરવાનું કાર્ય ૩૬૬૭૬, માછલીનો સંગ્રહ તેમજ જરૂરી પ્રક્રિયાનું કાર્ય ૪૮૩ તેમજ અન્ય મત્સ્યઉદ્યોગ સાથે સંકળાયેલ કાર્ય ૩૦૬ નો સમાવેથ થાય છે.વર્ષ ૨૦૦૨–૦૩ માં રાજયમાં દરિયાઈ માછલીનું કુલ ઉત્પાદન ૭૪૩.૬૪ લાખ મેટ્રીક ટન અને આંતરપ્રાદેશિક ક્ષેત્રે માછલીનું કુલ ઉત્પાદન ૩૪.૨૭ લાખ મેટ્રીક ટન સાથે રાજયમાં માછલીનું કુલ ઉત્પાદન ૭૭૭.૯૩ લાખ મેટ્રીક ટન જેટલું હતું.વર્ષ ૨૦૧૦–૧૧ સુધીમાં તે વધીને દરિયાઈ ક્ષેત્રે કુલ ઉત્પાદન ૬૮૮.૯૩ લાખ મેટ્રીક ટન અને આંતરપ્રાદેશિક ક્ષેત્રે કુલ ઉત્પાદન ૮૫.૯૭ લાખ મેટ્રીક ટન સાથે રાજયમાં માછલીનું કુલ ઉત્પાદન ૭૭૪.૯૦ લાખ ટન થયું હતું.વર્ષ ૨૦૧૦–૧૧ માં ગુજરાત રાજ્ય દરિયાઈ મત્સ્યઉદ્યોગ ક્ષેત્રે દેશમાં પ્રથમ સ્થાન ધરાવે છે. દેશમાં માછલીના કુલ ઉત્પાદનમાં ગુજરાત રાજયનો હિસ્સો ૨૧.૨૦% જેટલો છે.

૮.સંશોધન અભ્યાસનાં નિષ્કર્ષો

- પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણ મેળવનાર માછીમારો વધુ છે જેનું પ્રમાણ ૮૩% છે જયારે ઉચ્ચ શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરનાર માછીમારો ઓછા છે જેનું પ્રમાણ ૧૦% છે. જેમાં એક માછીમાર એલ.એલ.બી. કરેલ પણ હતો.
- ૧૦૦માંથી ૮૬% માછીમારો એવું ઈચ્છતા હતાં કે પોતાના બાળકો શિક્ષણ છોડી માછીમારીના વ્યવસાયમાં ન જોડાય પરંતુ પુરું શિક્ષણ મેળવે અને અન્ય નોકરી કે વ્યવસાયમાં જોડાય પરંતુ ૧૪% માછીમારો એવા છે જેની આર્થિક પરિસ્થિતિ નબળી છે તેઓ એવું ઈચ્છતા હતાં કે બાળક પોતાના જ વ્યવસાયમાં જોડાય.
- ૧૦૦ ઉત્તરદાતામાંથી સૌથી વધુ ૯૧% ઉત્તરદાતા માછીમારી સાથે જોડાયેલા છે અને ૯% ઉત્તરદાતાનો મુખ્ય વ્યવસાય માછીમારી નથી માત્ર મૂડીરોકાણ માટે જ તેઓ આ વ્યવસાય સાથે જોડાયેલ છે.
- ૧૦૦ માંથી ૫૭% માછીમારો યાંત્રિક બોટનો ઉપયોગ કરતાં હતાં જયારે ૪૩% માછીમારો એવા હતાં જેઓ બિનયાંત્રિક બોટનો ઉપયોગ કરતાં પરંતુ બિનયાંત્રિક બોટનો ઉપયોગ કરનારા માછીમારો અને યાંત્રિક બોટનો ઉપયોગ કરતાં માછીમારોની આવક અને ઉત્પાદનમાં મોટો તફાવત જોવા મળે છે કારણ કે યાંત્રિક બોટ દ્વારા દૂરના સ્થળોએ લાંબા અંતરની માછીમારી શકય બની શકે છે.
- પોરબંદરમાં બોટ મેળવવા માટે સહકારી સંસ્થા નિષ્ફળ ગયેલ છે કારણ કે અહિંથી કોઈપણ પ્રકારની લોન, ધિરાણ કે આર્થિક સહાય આપવામાં આવતી નથી. મોટા ભાગે માછીમારો બેંક પાસેથી નાણું લેવાનું પસંદ કરે છે જેની સંખ્યા ૮૧% છે જયારે ૧૯% માછીમારો એવા છે કે જે નાણા ઉછીનું મેળવવા માટે વેપારીઓ અને સગાસંબંધી તેમજ મિત્રો પાસેથી લેવાનું પસંદ કરે છે.
- સરકાર દ્વારા માછીમારોને માત્ર કેરોસીન અને ડીઝલ માટે જ સહાયતા આપવામાં આવે છે જયારે અન્ય કોઈપણ સાધન માટે સબસીડીનો લાભ મળતો નથી.
- માછીમારો જનરલી બોર્ડર એરિયા સુધી જ માછીમારી કરવા જાય છે ત્યારે અજાણતા બોર્ડર ઓળંગી જતાં પાકિસ્તાની સિકયુરીટી દ્વારા પકડાય જાય છે.
- ૧૦ જૂન થી ૧૫ ઓગષ્ટ સુધી માછીમારી પર પ્રતિબંધ હોય છે. બાકીના મહિનાઓના માછીમારી પ્રવૃતિઓ ચાલુ રહે છે. કારણ કે આ સમય દરમિયાન માછલીઓ પ્રજનન કરે છે અને દરિયાનો ઓટો સ્ટોક જળવાઈ રહે તેથી આ સમય દરમિયાન માછીમારી પર પ્રતિબંધ હોય છે.
- માછીમારીમાં જોડાયેલા માછીમારોને સરકાર દ્વારા આપવામાં આવતી કોઈપણ યોજના અંગેની માહિતી નથી તેથી તેઓ આ યોજનાઓનો લાભ મેળવી શકતાં નથી.

- માછીમારીના વ્યવસાયમાં જોખમનું પ્રમાણ વધુ જોવા મળે છે કારણ કે ઘણી વખત અકસ્માત અને કેટલીક વખત મૃત્યુ થવાની સંભાવના રહે છે તેની અસર તેના કુટુંબની આર્થિક અને સામાજિક પરિસ્થિતિ ઉપર પણ જોવા મળે છે.
- માછીમારો તેમની વિવિધ જરૂરીયાત જેવી કે બોટ તેમજ સામાજિક પ્રસંગ વગેરે માટે ઉછીના નાણા લેતાં હોય છે તે માટે ૬૬% માછીમારો એવા છે જે બેંક પાસેથી લોન સ્વરૂપે, ૧૪% માછીમારો એવા છે જે સગાસંબંધીઓ પાસેથી તેમજ ૭% માછીમારો એવા છે જે મિત્રો પાસેથી ઉછીના નાણાં લેવાનું પસંદ કરે છે.
- પાકિસ્તાનમાં પકડાયેલા માછમારોને એવું પાણી આપવામાં આવે છે કે જેથી તેમને ચામડીના રોગ થાય છે.
- પોરબંદરમાં ઉના, દિવ, દમણ, વલસાડ, નવસારી, ભાવનગર, ચાંચ બંદર (ઉના), કોડીનાર વગેરે જિલ્લાઓમાંથી તેમજ બિહાર, આંધ્રપ્રદેશ, કર્ણાટક, મધ્યપ્રદેશ, કેરલા વગેરે રાજયમાંથી તેમજ નેપાળ જેવા દેશમાંથી ખલાસીઓ રોજગારી મેળવવા માટે આવે છે.
- અભ્યાસના આધારે જાણવા મળ્યું કે લગભગ ૨૫૦૦૦ જેટલા લોકો રોજગારી મેળવવા માટે અન્ય સ્થળેથી પોરબંદરમાં આવે છે.
- બોટના માલિકો ખલાસીઓને મહિનામાં ૧૦૦૦૦–૧૫૦૦૦૦ અને ટંડેલ ને ૧૫૦૦૦–૨૦૦૦૦ વેતન તરીકે ચુકવે છે.
- એક બોટ પાછળ ૧૦૦ માણસોને રોજીરોટી મળતી હોય છે.
- અભ્યાસના આધારે જાણવા મળ્યું કે ખલાસી તરીકે કામ પર રાખતાં પહેલા બોટના માલિકો તેમની પાસેથી પાસપોર્ટ સાઈઝના બે ફોટા, ચુંટણી કાર્ડ, રેશન કાર્ડ, પંચાયતનો દાખલો, પોલીસનો દાખલો વગેરે ડોકયુમેન્ટ માંગે છે જેના દ્વારા કસ્ટમ આઈ કાર્ડ નિકડે છે જે ફિશીગમાં જવા માટે જરૂરી છે.
- વધુ દિવસ સુધી માછીમારી માટે દરિયામાં જતાં માછીમારો કામ સિવાયના દિવસોમાં થાકના કારણે દારૂ, બીડી, પાન, ફાકી, તમાકુ જેવા વ્યસનો લેતા જોવા મળે છે.

અભ્યાસને આધારે જાણવા મળ્યું કે છેલ્લા દર વર્ષમાં પોરબંદરની ૮૫૦ જેટલી બોટો પાકિસ્તાનમાં પકડાયેલી છે.

૯. સાહિત્યની સમીક્ષા

- હંસા પરિખ, **"ભારતના આર્થિક વિકાસના પ્રવેશદ્વાર : ગુજરાતના બંદરો"** ગુજરાત–૨૦૧૩, નવેમ્બર.
- વિવેક ઓઝા, **"દેશના કુલ મત્સ્ય પેદાશમાં ૨૩ ટકા હિસ્સો ગુજરાતનો"** ગુજરાત–૨૦૧૩, નવેમ્બર.
- ડો.ભરત ગરીવાલા, **"સાગરખેડુ સર્વાંગી વિકાસ યોજના"** ગુજરાત–૨૦૧૩, નવેમ્બર.
- શ્રી આર. આર. પાઠક, **"માછલીની આરોગ્યપ્રદ જાળવણી અને વેચાણ"**, મત્સ્યઉદ્યોગની નવી ક્ષિતિજો–૨૦૧૧.
- એસ. એ. કાદરી, **"ગુજરાતમાં વેનામાઈનો પરિચય તથા ઉછેર"**, મત્સ્યઉદ્યોગની નવી ક્ષિતિજો–૨૦૧૧.
- શ્રી એમ. કે. ચૌધરી, **"કોસ્ટલ સીકયોરીટી, રાષ્ટ્રીય સુરક્ષાના સંદર્ભે"** મત્સ્યોદ્યોગની નવી ક્ષિતિજો, ૨૦૧૧.
- શ્રી બી. ડી. ધાનાણી, **"રાજયમાં મત્સ્ય બંદરોનો વિકાસ"**, મત્સ્યઉદ્યોગની નવી ક્ષિતિજો–૨૦૧૧.
- શ્રી એસ. એન. નારીયા, **"મત્સ્યોદ્યોગના વિકાસમાં વિસ્તરણ અને તાલીમનો ફાળો"** મત્સ્યોદ્યોગની નવી ક્ષિતિજો, ૨૦૧૧.
- શ્રી ડો. નવનીત એસ. માસ્તર, **"ગુજરાત રાજયમાં મત્સ્યોદ્યોગનો વિકાસ"**, મત્સ્યઉદ્યોગની નવી ઓકટોમ્બર–૨૦૧૪.
- કે. કે. ખખ્ખર, **"ગરીબ માછીમારો : વિના યુદ્ધના યુદ્ધકેદી ?"** ફુલછાબ ૧૭ માર્ચ ૨૦૧૫, પાના નં.૬.
- એગ્રો સંદેશ, તારીખ ૧૨ ઓગષ્ટ ૨૦૧૩ **"માછીમારોને વૈજ્ઞાનિક ઢબે માછીમારી કરવા માટે સહાય"** .